

ВЛАСТИВОСТІ ДЖЕРЕЛ ПРАВА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

PROPERTIES OF SOURCES OF LAW IN ADMINISTRATIVE JUSTICE

Льков В.В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри загальноправових дисциплін

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню питань властивостей джерел права в адміністративному судочинстві. У дослідженні аналізуються погляди на зміст поняття «джерела права», вироблені сучасною наукою адміністративного права, досліджується проблематика джерел процесуального права, яка висвітлюється на сторінках наукових праць учених різних галузей юридичного процесу. Робиться висновок, що в сучасній юридичній науці актуальною є проблема вироблення базових орієнтирів щодо розуміння джерел права в адміністративному судочинстві, дослідження їх властивостей і ґрунтуючих на таких засадах створення доктринальної теоретичної концепції джерел права в адміністративному судочинстві, яка повинна охоплювати всі ключові моменти досліджуваного явища із врахуванням надбань юридичної науки й потреб практичної діяльності адміністративних судів по застосуванню джерел права.

Ключові слова: право, адміністративне право, джерела права, норма права, адміністративне судочинство.

Статья посвящена исследованию вопросов свойств источников права в административном судопроизводстве. В исследовании анализируются взгляды на содержание понятия «источники права», выработанные современной наукой административного права, исследуется проблематика источников процессуального права, которая освещается на страницах научных трудов ученых разных отраслей юридического процесса. Делается вывод, что в современной юридической науке актуальной является проблема выработки базовых ориентиров к пониманию источников права в административном судопроизводстве, исследования их свойств и ґрунтующих на таких принципах создания доктринальной теоретической концепции источников права в административном судопроизводстве, которая должна охватывать все ключевые моменты исследуемого явления с учетом приобретенных юридической науки и потребностей практической деятельности административных судов по применению источников права.

Ключевые слова: право, административное право, источники права, норма права, административное судопроизводство.

The article is sanctified to research of questions of properties of sources of right in the administrative rule-making. In research are analyzed looks to maintenance of concept sources of right, that is mine-out modern science of administrative law, the range of problems of sources of judicial right, that is illuminated on the pages of scientific works of scientists of different industries of legal process is investigated. Drawn conclusion, that today in modern legal science actual is a problem of making of base reference-points to understanding of sources of right in the administrative rule-making, research of their properties and grounding on such principles of creation of doctrine theoretical conception of sources of right in the administrative rule-making, that must embrace all key moments of the investigated phenomenon, taking into account acquisitions of legal science and necessities of practical activity of administrative court on application source right.

Key words: right, administrative law, sources of right, norm of right, administrative rule-making.

Постановка проблеми. Доктрина й практика щодо джерел права в цілому й джерел права в адміністративному судочинстві зокрема викликають багато складних питань, відповіді на які залежать від розуміння права як такого, конкретної правової системи, певного історичного періоду тощо. Крім того, питання джерел права в адміністративному судочинстві України набуло особливої актуальності в контексті необхідності забезпечення пріоритету прав і свобод особи в процесі судочинства, створення дієвих механізмів його реалізації.

Виходячи із вищезаведеного, варто уточнити, що в статті піде мова про джерела права в адміністративному судочинстві з акцентом на позиції в цих питаннях доктрини й юридичної практики, що дозволить виокремити їх властивості.

Стан дослідження. До сучасних дослідників джерел права в адміністративному судочинстві України можна віднести В.Б. Аверянова, В.М. Бевзенка, Д.М. Бахраха, Ю.П. Битяка, О.В. Констанція, Л.В. Коваля, О.В. Кузьменко, В.К. Колпакова, Т.О. Коломоець, Р.С. Мельника, С.Г. Стеценка, Ю.О. Тихомірова та ін. Поряд з цим сьогодні актуальною є проблема вироблення базових орієнтирів до розуміння джерел адміністративного права і ґрунтуючих на таких засадах створення доктринальної теоретичної концепції джерел права в адміністративному судочинстві, яка повинна охоплювати всі ключові моменти досліджуваного явища із врахуванням надбань юридичної науки й потреб практичної діяльності адміністративних судів по застосуванню джерел права. Слід також констатувати, що сьогодні проблеми властивостей джерел права в адміністративному судочинстві комплексно не досліджувалися.

Метою статті є з'ясування властивостей джерел права в адміністративному судочинстві. Мета дослідження джерел права в адміністративному судочинстві вимагає наукових розробок в даному напрямку, потребують вивчення й їх властивості, так як від подальших перспектив їх розвитку залежить рівень правового життя, захищеність прав й інтересів осіб в адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що дослідження джерел права в адміністративному судочинстві більшість науковців веде на сторінках підручників і навчальних посібників, де розкриваються відповідні поняття й система. Слід також констатувати, що в сучасних наукових дослідженнях провідних вчених галузі адміністративного права домінує нормативістський підхід до розуміння джерел адміністративного права.

В.Б. Аверянов під джерелами адміністративного права розуміє зовнішні форми встановлення й вираження адміністративно-правових норм – акти правотворчості державних органів й організацій, органів місцевого самоврядування, прийняті в межах їхньої встановленої законодавством компетенції, а також міжнародні угоди (договори) й міжнародні правові акти, ратифіковані Україною [1]. Таку ж думку стосовно джерел адміністративного права підтримує й С.Г. Стеценко, який вважає, що коло джерел адміністративного права обмежується актами законодавства.

Ю.П. Битяк вважає, що джерелами права в адміністративному праві є прийняті уповноваженими органами акти правотворчості, які цілком складаються з адміністративно-правових норм чи містять хоча б одну із таких норм [2].

Крім того, слід відмітити, що в юридичній процесуальній науці також відсутнє єдине розуміння поняття «джерела процесуального права». Так, С.Ю. Кац джерелами

процесуального права вважає нормативні акти, в яких містяться процесуальні норми, що впорядковують охоронювані процесуальні відносини [3, с. 18].

На думку М.Й. Штефана, джерела цивільного процесуального права – це способи й форми впровадження державної волі народу України, за допомогою яких воля стає правом. Ними є нормативні акти, де закріплені правила, що врегульовують порядок організації й здійснення правосуддя в цивільних справах [4, с. 8].

На наш погляд, звування системи джерел цивільного процесуального права (і не тільки), визнання їх тотожними із системою законодавства не є правильним. У реальному житті правова реальність багаторівнева й різноманітна й не зводиться лише до законодавства.

На практиці функціональний прояв процесуального права (в тому числі й адміністративного судочинства) є різноманітнішим, ніж регулююча дія норм права, які видаються й санкціонуються державою, і тому джерелами правил судочинства, критеріями правил поведінки під час правозастосування стають інші, ніж встановлені й санкціоновані державою, джерела.

В кримінально-процесуальній науці також склалися різні підходи до розуміння джерел права в кримінальному процесі. Так, одні вчені розглядають їх виключно з точки зору нормативного підходу, як форму вираження сукупності процесуальних норм, що регулюють кримінально-процесуальну діяльність і спрямовані на забезпечення завдань кримінального судочинства, значення яких полягає в тому, що вони встановлюють порядок реалізації матеріального закону, регулюють правові відносини між учасниками кримінально-процесуальної діяльності, забезпечують охорону прав і свобод громадян, які залучаються до сфери кримінального судочинства [5, с. 33]. У цьому випадку автор ототожнює джерела кримінально-процесуального права з законодавством.

Джерелами господарського процесуального права є нормативно-правові акти, які містять правові норми, що регулюють суспільні відносини при здійсненні господарського судочинства. Господарське процесуальне право має відокремлені джерела, які містять: організаційні норми, що закріплюють систему господарських судів (Закон України «Про судоустрій та статус судів»); загальні господарсько-процесуальні норми (Господарський процесуальний кодекс України); спеціальні господарсько-процесуальні норми, які містяться в законах як матеріального-правового, так і процесуально-правового характеру (Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»). До джерел господарського процесуального права належать й інші нормативно-правові акти, в яких містяться норми, що регулюють окремі питання здійснення правосуддя в господарських відносинах [6].

З таким визначенням важко погодитися, адже, на нашу думку, не можуть бути джерелами процесуального права ті законодавчі акти, які визначають організацію й функціонування судів. Джерелами процесуального права є ті, які стосуються організації й здійснення правосуддя, містять особливості розгляду й вирішення окремих категорій публічно-правових спорів.

Як ми бачимо, сьогодні в процесуальній правовій науці також відбувається процес формування теоретичних підходів до джерел процесуального права, критеріїв і науково обґрунтованих підходів до їх розуміння, до їх значення у вітчизняній правовій системі, формування понятійного апарату.

Отже, із врахуванням вищенаведеного в процесуальній науці вчені різних галузей юридичного процесу розглядають джерела процесуального права у формально-юридичному розумінні як «норму процесуального (цивільного, господарського тощо) права, виражену в різних правових формах», або як «форми вираження процесуальних (цивільних, кримінальних, господарських тощо) норм, які в

сукупності утворюють відповідне процесуальне право»; або як «форму вираження процесуальних норм, що мають загальнообов'язковий характер»; або як «систему його зовнішніх форм, в яких містяться відповідні процесуальні норми»; або як «форми об'єктивізації системи процесуальних норм». Вважаємо, що саме останні визначення дозволяють включати до кола джерел процесуального права різноманітні форми прояву права.

Щодо визначення джерел права в адміністративному судочинстві, то це поняття має багатоаспектний характер і велику кількість спільних ознак із загальнотеоретичним визначенням поняття «джерело права». Але у зв'язку із своїм функціональним призначенням джерела права в адміністративному судочинстві виступають способами закріплення процесуальних норм і залежать від особливостей правовідносин, які регулюються даними джерелами права, тобто від об'єкта правового регулювання. Тому, досліджуючи проблеми формування понятійного апарату, що стосується такої категорії, як джерела права в адміністративному судочинстві, їх система й види, слід, на нашу думку, зупинити увагу на особливостях цих джерел.

До особливостей джерел права в адміністративному судочинстві можна віднести те, що вони містять процедурну природу здійснення адміністративного судочинства, тобто дії суб'єктів адміністративного судочинства, спосіб, порядок і термін їх здійснення, форму закріплення результатів їх діяльності. У зв'язку з чим джерела права в адміністративному судочинстві мають певні особливості, які полягають в наступному:

1. Нормативність. До джерел права в адміністративному судочинстві необхідно відносити лише ті джерела, які містять як правові, так і адміністративно-процесуальні норми. Як зазначає Е.Ф. Демський, адміністративні процесуальні норми – це встановлені державою й забезпечені її примусом (організаційними заходами) формально-визначені, загальнообов'язкові правила поведінки, які регулюють суспільні відносини щодо визнання, реалізації й захисту прав і законних інтересів фізичних чи юридичних осіб, а також інтересів держави в публічній сфері, розгляду й вирішення адміністративних справ [7, с. 54]. Адміністративно-процесуальні норми, які входять до джерел права в адміністративному судочинстві, мають процедурний характер, тобто описують не лише самі дії суб'єктів адміністративно-процесуальних відносин, «а й спосіб, порядок, послідовність, тривалість, що необхідні для вчинення тих чи інших процесуальних дій, а також форму закріплення результатів їх діяльності» [8, с. 368].

Крім того, джерела права в адміністративному судочинстві містять і правові норми, які є результатом судової правотворчості, внаслідок чого нижчестоящі суди повинні посилалися на них у своїх рішеннях.

2. Спрямовані на реалізацію правозастосовної діяльності (або формулюють принципи й процедуру адміністративного судочинства). Джерела права в адміністративному судочинстві містять адміністративно-процесуальні норми, які вказують, яким чином можливо реалізувати норми матеріального адміністративного права, тобто є основою правозастосовної діяльності. «Їх основною властивістю є реалізація норм матеріального права, а саме юридичний процес, що є способом реалізації норм матеріального права» [8, с. 369]. Правозастосовна діяльність адміністративних судів, власне, й обумовлює значення й систему джерел права в адміністративному судочинстві, які спрямовані на реалізацію адміністративних процесуальних відносин, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства.

3. Мають публічний характер. Публічний характер джерел права в адміністративному судочинстві пояснюється тим, що «в якості суб'єкта під час реалізації процесуальних норм обов'язково виступає держава. Якщо приватноправові норми надають простір вільному розсуду

учасників відповідних правовідносин, то публічно-правові норми, при реалізації яких обов'язковим учасником виступає держава, зазвичай досить жорстоко встановлюють варіант поведінки громадян й органів держави й залишають мало простору їх вільному розсуду в різних ситуаціях» [8, с. 370].

4. Загальнообов'язковий характер. Джерела права в адміністративному судочинстві мають загальнообов'язковий і загальновідомий характер. Вони містять правила, які встановлюють процедуру розгляду й вирішення адміністративних справ адміністративними судами, стадії розгляду цих справ, процесуальні строки, процесуальні права й обов'язки суб'єктів адміністративно-процесуальних відносин, форми й способи оскарження судових рішень тощо. Загальнообов'язковість як властивість джерел права в адміністративному судочинстві полягає в тому, що вони є обов'язковими для застосування всіма судовими інстанціями.

5. Особливості адресатів (або особливості кола осіб, на яких поширюється їх дія). Як правильно зазначає А.С. Мельник, як правило, джерела процесуального права містять в своїй структурі приписи, що адресуються суб'єктам, які наділені владними повноваженнями для застосування норм матеріального права. Приписи цих джерел виступають завжди як категоричне веління щодо суб'єктів, уповноважених організувати правозастосовчий процес, і можуть містити диспозитивні засади щодо зацікавлених учасників правотворчого процесу. Джерела процесуального права завжди розраховані не на будь-яких, а лише на певних суб'єктів, що можуть приймати участь в юридичному процесі [8, с. 370]. Тобто джерела права в адміністративному судочинстві містять приписи, які стосуються суб'єктів адміністративного судочинства, їх прав й обов'язків, визначають повноваження адміністративних судів по здійсненню судочинства, і це не випадково, адже адміністративний суд є носієм судової влади й перебуває у відносинах з усіма іншими суб'єктами (позивачем, відповідачем, свідками тощо).

6. Регламентация адміністративного судочинства (або сфера впливу конкретних норм – адміністративне судочинство). Особливою властивістю джерел права в адміністративному судочинстві є те, що їх норми регулюють відносини, які виникають між адміністративним судом й іншими учасниками судочинства при здійсненні правосуддя. Крім того, джерела права в адміністративному судочинстві чітко регламентовані й стосуються особливої сфери – адміністративного судочинства. Так, в ст. 5 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) вказується, що адміністративне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, цього Кодексу й міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

7. Різноманітність форм вираження джерел права в адміністративному судочинстві. Джерела права в адміністративному судочинстві хоча переважно й мають форму нормативно-правового акту, але можуть мати й інші форми вираження (рішення Європейського суду з прав людини, міжнародно-правовий договір, рішення Конституційного Суду України тощо). Основною формою джерел права в адміністративному судочинстві є зовнішня форма вираження правових норм в письмовому документі, який виданий уповноваженим суб'єктом відповідно до спеціальної процедури, що має юридичну силу й обов'язковість на території України й спрямований на врегулювання адміністративно-процесуальних відносин.

Варто підтримати А.С. Мельника, який вважає, що форми виразу джерел процесуального права цим не обмежуються й можуть міститися в додаткових джерелах, до яких автор відносить правові звичаї й судові справи, пам'ятки історії, літератури, що існували раніше й відображаються в діючих нормах права, правотворчу діяльність судових органів і які направлені на вдосконалення основних джерел права. До додаткових джерел права необхідно віднести також правовий звичай, судовий прецедент (Постанови Пленуму Верховного суду України), юридичну доктрину, принципи права, релігійно-правовий текст. Виду джерел процесуального права, який би регулював всі сторони суспільних відносин, не існує, тому при застосуванні кожного джерела й визначенні його ефективності необхідно виходити з того, чи спроможне воно за конкретних історичних умов сприяти прогресивному розвитку правової системи й суспільства загалом, забезпеченню прав й свобод людини й громадянина [8, с. 373].

Як впливає зі ст. 5 КАСУ, формами виразу джерел права є Конституція України, КАСУ й міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Крім того, саме в Кодексі адміністративного судочинства України вперше серед всіх процесуальних законів України було згадано про рішення Європейського суду з прав людини. Так, в ч. 2 ст. 8 КАСУ вказано, що суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського Суду з прав людини.

Висновки. Отже, з врахуванням вищевказаного джерела права в адміністративному судочинстві мають загальнообов'язковий характер, формальну визначеність, направлені на реалізацію норм матеріального права й регулювання адміністративно-процесуальних відносин, пов'язаних із адміністративним судочинством. Особливості джерел процесуального права визначаються специфікою процесуальних норм, що входять до їх складу й визначають задачі, цілі, принципи адміністративного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 т. / [ред. колегія: В.Б. Аверьянов (голова). – К.: Юридична Думка, 2004. – Т. 1 : Загальна частина. – 584 с.
2. Адміністративне право України: підручник / [Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, О.В. Дяченко та ін.; за ред. Ю.П. Битяка]. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.
3. Кац С. Ю. Советский гражданский процесс / С.Ю. Кац – К.: Вища школа, 1982. – С. 18.
4. Штефан М.И. Цивільне процесуальне право України / М.И Штефан – К.: Либідь, 1994. – С. 8.
5. Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України: Навч. Посіб. / Є.Г. Коваленко –К.: Юрінком Інтер, 2004. – С. 356.
6. Джерела господарського процесуального права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://ifreestore.net/2296/9/>.
7. Демський, Е.Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. / Е.Ф. Демський. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 496 с. – Бібліогр.: С. 488–495.
8. Мельник А.С. Поняття та особливості джерел процесуального права. Актуальні проблеми політики. – 2014. – Вип. 51. – С. 364–374.